

адаптации и защите переселенных лиц предложено использование экспертных интервью.

Ключевые слова: социальная группа, вынужденно перемещенные лица, количественные методы, качественные методы, экспертные интервью.

Zlobina O.G. Groups generated by the crisis as an object of sociological research: possibilities and limitations of research methods

The article discusses development of an optimal strategy of combination of different research methods in the course of sociological research dealing with the problems of internally displaced persons (hereinafter IDPs) as prerequisites for creation of a system for monitoring and evaluating the effectiveness of integration, social adaptation and protection of displaced persons at the national and regional levels. Obtained results of quantitative and qualitative IDPs research conducted by professional sociological centers, including the direct participation of the author, are analyzed. The author determines advantages and limitations of the use of quantitative methods in population surveys on the whole and when working with the target group of IDPs. Those issues which can be studied only by means of qualitative methods were highlighted. The need for a combination of quantitative and qualitative methods was substantiated. Expert interviews were suggested as an integral component of monitoring and evaluation of the effectiveness of integration, social adaptation and protection of IDPs.

Keywords: social group, internally displaced persons, quantitative methods, qualitative methods, expert interviews.

Стаття надійшла до редакції 09.03.2016 р.

Прийнято до друку 23.05.2016 р.

Рецензент – д. соц. н., професор

Кононов І. Ф.

КРИЗА, ВІЙНА І МАСОВА КОМУНІКАЦІЯ

УДК 003:124.2:130.2:165.21

Полулях Ю. Ю.

МЕМПЛЕКСИ ОКУПОВАНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Вступ. Загальні положення

Непідготовленість України до інформаційної агресії з боку офіційних російських і проросійських (телебачення, газети, радіо) і

неофіційних (блогери, інтернет-групи, пабліки в соцмережах, канали на YouTube тощо) ЗМІ, а також сепаратистських мас-медіа, що сформувалися на їхній основі, вимагає для ефективного протистояння цієї агресії, і в цілому для профілактичних заходів, усебічного аналізу способів, методів і форм інформаційного впливу на масову свідомість українців з метою зміни їхньої поведінки і діяльності.

Одним з головних методів інформаційного впливу у зоні воєнного конфлікту на Донбасі є переробка значень, маніпуляція значеннями масової свідомості за допомогою деконструкції і реконструкції знакових систем опису реальності. Традиційно це розуміється як підміна термінів, що характеризують навколишній світ, наприклад, «протести на Майдані» на «державний переворот», «націоналісти» на «нацисти», «київська влада» на «київська хунта», «українська армія» на «карателі», «сепаратисти» на «прибічники федералізації», «озброєні бойовики» на «ополчення», «незаконні озброєні формування» на «армія Новоросії» тощо. Виглядає так, ніби один знак замінює собою інший знак, хоча і перший, і другий означають одні і ті ж події, одні і ті ж об'єкти, одних і тих же людей. Таким чином, ситуація бачиться як деяке неправильне використання слів і образів, які спотворюють реальну картину світу і вводять людей в оману. Ці спотворені слова і образи розглядаються як неправдива інформація, фейки. Інакше кажучи, знакові конструкції пропонується оцінювати логічно, або як істинні, або як хибні судження. Але це неправильний підхід до розгляду інформаційних маніпуляцій, які були використані і використовуються для зміни свідомості жителів окупованих територій. Йдеться не просто про створення хибних знаків, які не співвідносяться з істинним станом справ, а про створення знакових систем, які функціонують таким чином, що створювані ними значення дозволяють описувати і охарактеризувати навколишню дійсність як деяку значущу цілісність.

По суті, перед нами не сукупність хибних знаків, а інша семантична реальність, цілісний смисловий світ, який існує на основі певних принципів, які утримують цю цілісність в єдності і детермінують диспозиції особистості – фіксовані в соціальному досвіді схильності сприймати і оцінювати умови діяльності, а також діяти в цих умовах певним чином. Люди у цьому світі живуть і діють, і по відношенню до цього світу у них діють не пізнавально-логічні установки, а ціннісно-естетичні, через що демонстрація гносеологічної неспроможності тих або інших елементів цієї семантичної реальності сприймається не як спроба виправлення *картини світу*, а як спроба руйнування *системи світу*.

Зрозуміло, фейки, інформаційні вкидання, медіа-постановки, містифікація, дезінформація – усе це є частиною конструювання цього смислового світу, але не вони наділяють його характеристиками цілісності і системності. Навіть навпаки – узяті самі по собі, поза семантичною єдністю, вони є виключно абсурдними фактами,

риторичними і софістичними прийомами. Вони – елементи системи, чия єдність детермінується не комбінаціями знаків, а моделюючими структурами, що породжують і змінюють значення. І разом з фейками і іншими квазі-об'єктними семіотичними конструкціями вказані моделюючі структури використовують для створення цієї єдності також релевантні (наприклад, твердження «Луганськ обстріляли»), верифікативні («Люди гинуть внаслідок обстрілу Луганська») і протокольні («Обстріл Луганська привів до загибелі людей на вулиці Радянській») знаки. Поєднання симулякрів і символів, ірреального і реального семіозису – ось що характеризує цей процес семіотичного моделювання.

Таким чином, у рамках аналізу інформаційних трансформацій і впливів на масову свідомість українців треба говорити не просто про гносеологію, а про онтологію – розгляд особливого регіону буття людини, що конститується і модифікується за допомогою інформаційних маніпуляцій. І треба пам'ятати, що ця онтологія може реалізовуватися не лише у невідконтрольних регіонах, але і у інформаційному просторі України взагалі – і не тільки з проросійською або сепаратистською метою. Внутрішні політичні та суспільні маніпуляції в українському суспільстві засновуються на тих же самих принципах, і частенько їхня мета така ж сама – створення симулятивної картини світу, у рамках якої певні групи отримують увесь символічно-позитивний капітал, а інші відтісняються на периферію і характеризуються як ідеологічні супротивники системи світу, які не дають їй змінитися до кращого (зазвичай це просто інша політична сила), «прокажені» системи світу (у нинішній час ця роль здебільшого дісталася вимушеним переселенцям) або навіть як вороги системи світу, яких треба знищити (в першу чергу ця риторика характерна для радикальних українських угруповань, але може використовуватися неофіційно для характеристики супротивників і «прокажених»).

Таким чином, треба розглянути сутність вказаних моделюючих структур і як вони реалізують свою функцію переробки значень. Наш аналіз ґрунтується на структурно-діяльнісній семіотичній методології, яку ми доповнюємо феноменологічним концептом досвіду для виходу за межі абстрактних знакових структур у сферу соціокультурної практики. По-перше, ми вкажемо на класичну теорію значення та окреслимо її межі, після чого опишемо механізм утворення значення. По-друге, ми розглянемо концепт мема та розкриємо його семіотичну соціокультурну сутність. По-третє, ми проаналізуємо і охарактеризуємо мемплекси, які впливають на масову свідомість на окупованих територіях.

В рамках нашого аналізу ми будемо використовувати термін «значення» як поняття, яке охоплює не тільки елементи референційно-денотативної сімантики, що є характерним для класичної семіотичної теорії, але і елементи змістовно-парадигматичної семантики, структурно-

синтагматичної синтактики, інтерпретативно-сислової прагматики та трансформаційно-генеративної семіотики. У рамках структурно-діяльнісного семіотичного підходу ці явища є певними різновидами єдиної *структури значення*. Саме тому ми не будемо прояснювати і розрізняти терміни «смысл», «інформаційний інваріант», «референт», «денотат», «екстенціонал», «інтенціонал», «семантичне ядро», «сигніфікат» тощо, оскільки для нашого дослідження в першу чергу важливо окреслити загальні механізми породження значення (смыслоутворення).

Семіологія значення. Означник і означуване, метафора і метонімія, ікона і індекс

Класична семіотична теорія (Ф. де Соссюр, ранній Р. Барт, К. Леві-Стросс, Ж. Лакан, Ю. Лотман і тартусько-московська семіотична школа) постулює, що формування значень відбувається за допомогою встановлення еквівалентних зв'язків між як мінімум двома ланцюжками елементів, які можна позначити як план змісту (серія означуваних) і план вираження (серія означників). Намагаючись визначити базову еквівалентність, тобто первинну систему значень, семіологія запропонувала концепт природної мови (вербального означування) як первинної знаково-комунікативної системи, на основі структурних форм якої створюються інші, надлінгвістичні системи. Словами в звуковій і графічній формі позначаються уявлення про речі, а на основі знаків і значень, які сформовані природною мовою, створюються знаково-комунікаційні системи міфу, релігії, мистецтва, політики, ідеології, науки, філософії, езотерики, ігор, моди, ЗМІ, одягу, реклами і так далі. З цієї точки зору вербальна мова є планом змісту, наприклад, мови науки, оскільки наукові поняття виявляються вторинними по відношенню до понять вербальної мови, за допомогою яких пояснюється значення наукових термінів. Складніше з образотворчими мовами (живопис, дизайн, архітектура тощо) і музикою, але і вони в перспективі ідеї природної мови функціонують ізоморфно вербальній мові, але не символічно-конвенційно, а іконічно-схоже.

Проте теза про вербальну знакову систему як природну мову, яка моделює інші знаково-комунікативні стосунки, викликає певні заперечення, як в альтернативних проектах аналізу знаків і значення, таких як, наприклад, феноменологія, деконструкція або етнометодологія, так і в самій семіології. А. Соломонік, наприклад, в якості первинної знакової системи розглядає природну знакову систему, базовим елементом якої є природний знак – «відчутний знак природного походження, по якому відновлюють, реконструюють усю систему, яка не знаходиться цілком в полі нашого сприйняття. Це той самий дим, на який вказував Святий Августин як на якість ознаки вогню» [15, с. 77].

Класична семіотична теорія має на увазі, що уявлення мають значення, оскільки пов'язані з вербальними означниками як означувані, тобто, уявлення набувають значень із взаємодії із словами, так само, як їх отримують слова у взаємодії з уявленнями. Таким чином, дословесна даність уявлень є неартикульованим матеріалом, який отримує чіткість і ясність тільки у вербальній обробці. Проте слід зауважити, що план змісту вербальної знакової системи вже є комплексом значущих елементів, які мають певне значення, оскільки уявлення, котрі виступають як вербальні означувані, є не абстрактними думками, а є певними уявленнями про речі. Інакше кажучи, уявлення також мають значення, які можуть виражатися не лише вербально, але й іншими знаковими способами, наприклад, через жести, схеми, формули, малюнки, музику тощо. Це означає, що в знакових способах виражаються не самі уявлення, а значення уявлень, що, у свою чергу, означає, що значення уявлень залежать не від зв'язку елементів уявлень з вербальними елементами або іншими типами означників. Виникає питання: якщо значення є не еквівалентним зв'язком вербального означника і психологічного означуваного (точніше, не зводиться виключно до цього способу смислоутворення), то на якій основі воно формується і функціонує?

Важливість цього питання відносно прояснення суті онтології інформаційних маніпуляцій в тому, що воно вказує, чому містифікації, фейки і інші форми квазі-інформації, використані проти України, є релевантними як для масової свідомості в Росії і на окупованих територіях, так і для певних українських соціальних груп.

Ми виходимо з того, що семіотичні конструкції є не просто носіями інформації зі своїми інформаційними особливостями, як довгий час було прийнято вважати на основі класичної семіотики та інформаційної теорії, а є специфічними елементами соціокультурної діяльності, внаслідок чого вони і мають свої особливості, у тому числі і інформаційні. Інакше кажучи, ми розглядаємо знаки не як інформаційні утворення, якими обмінюються заради передачі інформації, але як елементи людського досвіду і діяльності, за допомогою яких досвід і діяльність формуються і регулюються.

Саме тому ми звертаємося до феноменологічного концепту досвіду, оскільки, на наш погляд, завдяки йому можна окреслити той базовий мінімум структури значення, який знаходиться в основі конкретизації і функціонування значення у соціокультурних практиках.

В. Молчанов, у рамках феноменологічного аналізу значення і смислових зв'язків між свідомістю і не-свідомістю, вказує: «У будь-якому модусі свідомості «діє» цілісна структура досвіду: розрізнення-синтез-ідентифікація, проте розрізнення є первинним досвідом, завдяки якому синтез і ідентифікація також стають досвідом. В принципі синтез не може мати місця без заздалегідь розрізнених співвідносних «тез»

(даних кольору, форми, звуку, запаху тощо), проте іноді справу представляють так, як ніби синтез є первинним «шаром» свідомості, а відмінність – деяка другорядна процедура. Проте сумнів все ж залишається: ми все-таки розрізняємо щось, ми все-таки відрізняємо одно від іншого. Можливо ми все-таки спочатку ідентифікуємо щось, а потім відрізняємо його від іншого ідентифікованого щось? Можливо, досвід тотожності первинний, на відміну від досвіду відмінності?

Питання це вирішує досвід свідомості. Ідентифікація, упізнання, пізнавання, рекогніція (усе це синоніми) припускає розпізнавання, виділення предмета, процесу тощо із загальної «маси» предметів, з сукупності інших процесів. Досвід розпізнавання – це досвід виділення, який припускає розрізнення кольорів, форм, просторових положень тощо предмета. Саме це розрізнення «готує» синтез, а потім ідентифікацію» [11, с. 238].

Знак, будучи з'єднанням різних елементів в єдине ціле, яке з'являється як ціле зі значенням (слово зі значенням, малюнок зі значенням, мелодія зі значенням і так далі), так само може бути розглянутий у рамках структури розрізнення-синтез-ідентифікація. Єдність означуваного і означника відноситься до синтезу, а ця єдність узята як ціле – до ідентифікації. У такому разі, на рівні розрізнення ми маємо справу з окремими елементами до цілісності знаку – окремо з елементами означуваного (наприклад, уявлення про яблуко або саме яблуко), окремо з елементами означника (малюнок уявного або реального яблука) і окремо з елементами відношень, в які можуть вступити ці елементи (негарний малюнок яблука, яблуко неправильно зображене на малюнку, на малюнку червоне яблуко, а ми уявили зелене яблуко тощо). І ці елементи розрізнення мають те, що можна умовно назвати мінімальною мірою значення – а саме значенням відмінності елемента від елементів з одного класу і від тих, що належать іншим класам.

Класична семіологія розуміла значення як щось структурно-упорядковане, тотожно-гомогенне в гетерогенних перетвореннях і стосунках, те, що є інваріантом, який зберігає єдність знакових модифікацій в різних комунікативних і семіотичних ситуаціях. Психологічно орієнтована семіотика основою такої інваріанту бачила психічну єдність людського досвіду, загальну для усіх людей, трансцендентально орієнтована семіотика намагалася виявити в структурах свідомості в якості подібного фундаменту ейдоси – сутності речей і значення знаків. Теорія інформації і її не завжди адекватне використання в гуманітарних дослідженнях так само сприяла розвитку уявлення про значення як про деякий інформаційний інваріант, що забезпечує цілісність інформаційної кооперації.

Критично орієнтована семіотика, представлена в основному в постмодерністських дослідженнях, зосередилася на демонстрації того,

що значення-інваріанти – не основа семіотичної діяльності, а її наслідок. Наприклад, ми розуміємо один одного у буденній розмові не тому, що у нас є загальні для нас значення, а у нас є розуміння і загальні значення тому, що ми вступаємо в спілкування. Точно також і нерозуміння і значення, що відрізняються, є наслідком того, що у процесах спілкування взаємодіють люди з досвідом і актуальною діяльністю, які відрізняється, з різними структурами розрізнення-синтезу-ідентифікації, у тому числі знаковими структурами. І саме в процесі спілкування (а загалом – у будь-якому семіотичному процесі) і утворюються «значення», які, по суті, є рухливим ансамблем значущих елементів.

Повертаючись до описаної вище моделі значення як еквівалентного зв'язку між означуваним і означником, тепер треба вказати, що до системи зовнішніх зв'язків, які утворюють еквівалентні серії, існують системи внутрішніх зв'язків, що утворюють диференційні відмінності, іманентно-взаємозв'язані елементи. Саме ці іманентні системи значень вступають у взаємодію, створюючи еквівалентні ланцюжки систем означника/означуваного. По суті, в системі значення існує мінімум три рівні – рівень іманентної структури означників, рівень іманентної структури означуваного і рівень взаємодії цих структур.

Продемонструємо це на прикладі простої знакової системи – знакової системи світлофора. На рівні означників зелений і червоний колір відрізняються один від одного, розрізняються, створюючи необхідний мінімум значення – зелений це не червоний, а червоний це не зелений. На рівні означуваного так само відрізняються один від одного ситуація ходьби і ситуації стояння – вони не є одна одною. На рівні зв'язку означника і означуваного ні зелений, ні червоний колір не є ходьбою або стоянням на місці, вони ніяк не пов'язані з цими станами, окрім як співвідношенням у рамках певної системи. Таким чином, знакова система світлофора – це, в першу чергу, система елементів, кожен з яких має мінімальне значення на рівні відмінності від інших елементів, утворюючи тим самим *комплекси значення* на кожному з рівнів – означника, означуваного і означування. Як «означування» ми позначимо той результат взаємодії між означником і означуваним, який зазвичай і розуміється як значення, проте, вказуючи на взаємодію означника і означуваного як на динаміку, ми хочемо якраз підкреслити не результативність (знак як результат), а процесуальність того, що звичайно розуміють під «значенням» (знак як процес), і тим самим говорити не про значення знаку, а про *систему значень* знаку.

Якщо ж звернутися до досвіду російсько-української інформаційної війни, то можна розглянути цю проблему на основі знакового конструкта «фашизм». Цей термін набув у рамках інформаційно-світоглядного протистояння характер практично амбівалетного символу, що має мультіваріативний спектр значень, оскільки він використовувався російською пропагандою, а також

людьми, що поширюють її, у безлічі контекстів без єдиного конкретного визначення, з відсиланнями одночасно і до нацистської Німеччини, і до неонацистів, і до фашистської Італії, і до націоналізму, і до Другої світової війни тощо. В українському інформаційному полі термін «фашизм» також пробували використати для характеристики масової свідомості росіян, спираюся в основному на ті ж самі численні контексти, тим самим також розмиваючи значення цього знаку, перетворюючи його на абстрактний інформаційний снаряд, який з гносеологічно-логічної перспективи надає хибну інформацію і, отже, раціонально досить уразливий для критики. Але з точки зору представленої вище моделі значення можна уловити базові моменти, а саме:

а) на рівні розрізнення означників «фашизм» – це те, що не є «не фашизмом», інакше кажучи, якщо термін «фашизм» застосовується до протилежної сторони, то сторона, що вживає його, тим самим визначає себе як «не фашизм»;

б) на рівні розрізнення означуваних «фашизм» – це те, що роблять «фашисти» і не роблять «не фашисти», тобто такий стан справ, який пов'язаний змістовно з практикою «фашизму», тобто та сторона, яка використовує термін по відношенню до протилежної сторони, відрізняє свою діяльність від «фашистської діяльності»;

в) на рівні розрізнення зв'язку означника і означуваного «фашизму» – термін «фашизм» застосовується до «фашистської діяльності», отже, діяльність, позначена як «фашизм», є «фашистською», оскільки «не фашистською» діяльністю є діяльність, яка не позначається як «фашизм».

Як бачимо, тут йдеться не про визначення референції, реального об'єкту знаку «фашизм» – тут йдеться саме про ті мінімальні значення терміну «фашизм» на трьох його базових рівнях, які в процесі використання терміну окреслюють межі його застосування в подальших актах синтезу і ідентифікації знаку. Однією з найважливіших умов існування значення знаку «фашизм» являється відмінність цього знаку від інших знаків – і на рівні плану вираження, і на рівні плану змісту, і на рівні їхнього зв'язку; і це важлива умова існування взагалі будь-якого знаку. У рамках же інформаційного протистояння ця семіотично-структурна умова може використовуватися для семіотично-ідеологічних маніпуляцій, як було вказано вище.

Складність структури комплексів значення, яка виникає внаслідок складності людського досвіду і діяльності, все ж піддається певній регуляції, пов'язаній з тим, що узяті самі по собі окремі елементи охоплюють тільки мінімум значення, – диференційною відмінністю від інших елементів. Узятий сам по собі, цей мінімум значення є відірваною від досвіду і діяльності абстракцією, суть функціонування якої вже давно прекрасно описана Гегелем в «Хто мислить абстрактно»? Ми можемо

виділити ці мінімуми значення, але це буде лише виділення у рефлексії, оскільки у реальності ці мінімуми самі по собі не існують, а є невід'ємною частиною досвіду і діяльності. Перехід від мінімуму значення елементу до його максимуму – це перехід від абстрактного до конкретного, що означає взаємодію елементів, їхні відношення один з одним, їхні комбінації і рекомбінації, що утворюють стабільні структури, які дозволяють вже не тільки диференціювати елементи, але і функціоналізувати. Йдеться про те, що, наприклад, при конкретизації значення терміну «фашист» від диференційної відмінності до функціонального визначення виявляється, що робить «фашист», щоб залишатися «фашистом» і при цьому відрізнятися від «не-фашистів». Це може бути зроблено або за допомогою вказівки на реального фашиста і його діяльності, або ж за допомогою перерахування практик, які визначені як фашистські тощо. При цьому ми опинимося в ситуації з досить складною комбінацією елементів, добре описаною У. Еко в роботі «Ур-фашизм» – коли ряд ознак-елементів фашизму в одному конкретному випадку може кардинально відрізнятися від ряду ознак-елементів фашизму в іншому конкретному випадку [7].

Саме у конкретності означування розкривається складна взаємодія знакових елементів, а ця взаємодія у своєму простому виді з'являється як вже знайоме нам співвідношення плану вираження і плану змісту. Іншими словами, знакові елементи як елементи досвіду конструюють систему значення, взаємодіючи в процесі означування через співвідношення планів вираження і змісту. При цьому те, що в одній знаковій ситуації виступає як означник плану вираження, в іншій ситуації може виступити як означуване плану змісту (наприклад, слово «яблуко» може означати реальне яблуко, а малюнок яблука означатиме слово «яблуко»).

Таким чином, говорячи про співвідношення плану змісту і плану вираження, ми в першу чергу говоримо про структури досвіду, де одна є рівнем змісту, а інша – рівнем вираження. Поза досвідом елементи цих структур просто абстракції, які відносяться до досвіду і діяльності, а не до вираження або змісту. Знак і значення, або, одним словом, знакова структура – це завжди структура досвіду. Ця, в принципі, очевидна теза, проте, примушує нас звернути увагу на теоретичні положення парадигми філософії досвіду, яка рідко актуалізується в семіотиці, а саме – до переживання, емоційності, чуттєвості. А в практиці інформаційних воєн в першу чергу відбувається саме маніпуляція почуттями, регуляція емоцій, вплив на психічні стани за допомогою зміни настроїв. І ці впливи відбуваються не за допомогою раціонально-логічних семантик, а за допомогою емоційно-образних естетик – власне, на рівні тих базових структур і за допомогою тих базових елементів досвіду, які задіяні у формуванні знакових конструкцій для їхньої конкретизації в конкретних

семіотичних ситуаціях (спілкування з друзями і знайомими, читання новин, перегляд передач тощо).

На нашу думку, саме досвід – основа знакових структур, а основою досвіду є людська чуттєвість, ансамблі емоцій і переживань. А. Ж. Греймас і Ж. Фонтаній, представляючи концепт семіотики пристрастей, пишуть: «Почуттєвість спочатку з'являється як само собою зрозумілий спосіб життя, передуючий будь-якому досвіду або існуючий завдяки усуненню якої б то не було раціональності. Згідно з деякими дослідниками, вона ототожнюється з самим життям. Помістити пристрасть до виникнення значення, раніше будь-якої семіотичної артикуляції, у вигляді чистого «я відчуваю», – це майже побачити нульову міру вітальності, мінімальну «позірність» «буття», яка складає його онтичний екран» [5, с. 33].

Ми припускаємо, що чуттєвість є початковим матеріалом для конструктивних планів змісту і планів вираження. Точніше – матеріалом для модифікацій і розвитку своїх складників в якості елементів різноманітних структур різних областей планів вираження і планів змісту. По суті, йдеться про те, що різні структури досвіду вступають у відносини вираження і змісту, а різні елементи цих структур відповідно здатні взаємодіяти як означник і означуване. А. Шюц, розглядаючи знакові феномени і відштовхуючись від феноменології Е. Гуссерля, назвав цей спосіб конституювання досвіду аппрезентацією: «об'єкт, факт або подія переживаються не «самі по собі», а як такі, що знаходяться замість іншого об'єкту, який не даний у безпосередності переживання суб'єкта. Аппрезентативний член «будить», «викликає», або «пробуджує» аппрезентований. Останній може бути фізичною подією, фактом або об'єктом, які суб'єкт не може сприйняти у безпосередності, або чимось духовним, нематеріальним; він може бути реальним в сенсі буденної реальності або може бути фантазмом; він може бути одночасним аппрезентативному членові, передувати йому, йти за ним і навіть бути позачасовим. Ці аппрезентативні стосунки можуть проявлятися на різних рівнях: аппрезентований об'єкт, у свою чергу, може аппрезентувати інший об'єкт, існують знаки знаків, символи символів тощо» [16, с. 466].

Проте треба підкреслити, що аппрезентація все ж таки відрізняється від сигніфікації, хоча і та, і інша мають справу зі значенням. У аппрезентації знаковий спосіб конституювання досвіду не усвідомлюється – інакше кажучи, структури досвіду, які виступають як аппрезентований означник і аппрезентоване означуване, не є саме означником і означуваним. Вони у своїй єдності є феноменом зі значенням, а не знаком зі значенням. Наприклад, розповідь про деякі події в аппрезентації постає як безпосереднє представлення цих подій, майже як самі ці події, а не як розповідь, яка семіотично розуміється саме як розповідь або метасеміотично як вербальна конвенційна конструкція,

яка за допомогою лінгвістичних і металінгвістичних функцій (ре)конструює значення подій в просторово-часовому, причинно-наслідковому або якісно-кількісному контекстах. Ще яскравішим прикладом знакової структури, яка в досвіді часто не розглядається як знакова структура, є гроші, значення яких розуміється не як значення знаку, а як значення феномену. По суті, аппрезентація в досвіді дає знакові структури саме як структури *досвіду*, а не як *знакові* структури.

Інакше кажучи, знакова структура в аппрезентації – це така ж структура, як й інші (структура сприйняття, структура уяви, структура переживання, структура фантазії тощо), де певне суще і значення цього сущого дані нерозривно, як деякий феномен. Проте акт сигніфікації надає цьому феномену деяку відстороненість від досвіду, як би наділяє його «незалежним» від досвіду і діяльності характером, що, з одного боку, дозволяє використовувати феномен у знаковій діяльності (у синтактичних, семантичних і прагматичних репрезентаціях, комбінаціях і селекціях соціокультурних явищ), а, з іншою, відсторонитися від цього феномену і розкрити його як знак зі значенням, тобто виявити в ньому означуване, означник і означування. Таким чином, аппрезентація представляє значення як безпосередню структуру, а сигніфікація – як опосередковану.

Враховуючи цей момент, повернемося до аналізу значення з точки зору семіології досвіду.

Можливі наступні способи взаємодії структур досвіду і елементів, які входять в них, як конструктивів плану вираження і плану змісту :

- а) одна структура співвідноситься з іншою структурою;
- б) частина однієї структури співвідноситься з іншою структурою;
- в) одна структура співвідноситься з частиною іншою структурою;
- г) частина однієї структури співвідноситься з частиною іншої структури.

Виходячи з класичних філософських установок, такі взаємодії структур досвіду можна позначити як різні співвідношення цілого і частини. Інакше кажучи:

- а) цілого і цілого (або *totum pro toto*);
- б) частини і цілого (або *totum pro parte*);
- в) цілого і частини (або *pars pro toto*);
- г) частини цілого і частини цілого (або *pars pro parte*).

Ці співвідношення в першу чергу відомі у рамках риторики і естетики як риторичні фігури (тропи), і у рамках цих же дисциплін найбільш досліджені. Співвідношення частини і цілого традиційно відносять до синекдохи як різновиду метонімії, до останньої ж відноситься і співвідношення «*pars pro parte*» (коли в одиничному цілому фіксується деяка властивість, характерна для безлічі цілих, в яке входить це одиничне ціле, і це одиничне ціле характеризується через цю властивість; наприклад, коли конкретного одиничного чоловіка

називають «чоловіком»). Метонімічне відношення – це відношення по суміжності, оскільки частини цього відношення є частинами певного контексту, в межах якого можуть комбінуватися, – просторово-часового, родо-видового, причинно-наслідкового, абстрактно-конкретного тощо.

У разі ж співвідношення цілого і цілого ми маємо справу з відношенням подібності, яке найчастіше розуміється як метафоричне відношення, яке відноситься до смислової схожості, що проявляється як в схожості змісту («грізне небо», діаграма, яка відтворює стосунки, що мають місце у дійсності), так і в схожості форми («пузатий чайник», портрет). Інакше кажучи, певний феномен (знак, річ, подія, процес тощо) певним чином функціонує (діє, проявляє, виражає себе) у рамках нашого досвіду, тим самим формуючи певну структуру досвіду, і ця структура досвіду схожа на іншу певну структуру досвіду, яка виникла в результаті дії іншого феномену.

Опис метафори і метонімії так само своєю метою має на увазі відмову від лінгвістичного трактування цих понять і розгляд їх у ширшому контексті – семіологічному. У рамках семіотичних досліджень риторичні фігури як способи утворення значення не лише у вербальних, але і у візуальних повідомленнях, розглядалися, наприклад, Р. Бартом [1] і У. Еко [17, с. 180–186], а Р. Якобсон проаналізував осі метафори і осі метонімії як парадигматичні і синтагматичні виміри не лише мови, але і інших феноменів культури, таких як живопис і кіно, підкреслюючи таким чином двополюсну структуру семіотичних систем [18]. При цьому варто погодитися з Ю. Лотманом, який вказує, що «метафору невірно було б визначити як асоціацію по схожості, оскільки метафора не «формулює випадково існуючу подібність», а сама «створює подібність». Очевидно, що те ж саме справедливе і для порівняння» [9, с. 48]. Загальним і для метафори, і для метонімії механізмом Ю. Лотман вважає *зіставлення*, при цьому підкреслює його активний породжуючий характер.

Зрозуміло, метафора і метонімія як риторичні фігури є лише двома видами різновиду тропів з множини інших, при цьому тривають спори, чи є вони базовими видами тропів, зводяться одна до іншої або ж похідні від інших риторичних фігур. Проте у рамках аналізу значення ми прийшли до чотирьох способів створення значення, які зводяться до двох основних, і ці два способи найбільш відомі саме як метафора і метонімія. Точніше, ці два способи смислоутворення найбільш відомі у рамках риторики і естетики як метафора і метонімія, не зводячись при цьому ні до риторичної, ні до художньої форми. Перед нами не просто метафора і метонімія як знакові структури – перед нами моделюючі структури, які породжують знакові структури.

Відмітимо, що при аналізі значення ми до цього не звертали до відомої класифікації знаків Ч. С. Пірса по відношенню до свого об'єкту, або ж класифікації семантичних стосунків знаків. Пов'язано це не лише з

тим, що ми намагалися вийти за межі класичних семіотичних концептів лінгвістичного характеру, але і з тим, що і Пірсова семантична теорія може бути розглянута з точки зору «метафорично-метонімічної» теорії значення.

Американський філософ виділяє три основні типи відношення знаку до свого об'єкту – іконічне, індексальне і символічне: «Я визначаю Ікону як знак, обумовлений своїм динамічним об'єктом в силу його власної внутрішньої природи. Такий будь-який квалісайн, наприклад, бачення, або почуття, збуджене музичною композицією, яке, на загальну думку, представляє те, що прагнув передати композитор. Таким може бути і будь-який сінсайн, наприклад, індивідуальна діаграма кривої розподілу помилок. Я визначаю Індекс як знак, обумовлений своїм динамічним об'єктом в силу існування дійсного відношення до нього. Така власна назва (легісайн), такий прояв симптомів хвороби. (Сам по собі симптом – це легісайн, загальний тип певної властивості. Прояв же його в окремому випадку – це сінсайн). Я визначаю Символ як знак, обумовлений своїм динамічним об'єктом тільки в тому сенсі, що він буде таким чином інтерпретований. Тобто він залежить від конвенції, звички або природної схильності його інтерпретанти або поля його інтерпретанти» [13, с. 172]. Тут можна також побачити окреслені нами способи утворення значення, а саме:

а) ікона – як відношення цілого і цілого (Ч. Пірс сам пише, що «знак може бути іконічним, тобто представляти свій об'єкт головним чином в силу подібності до нього, неважливо, який при цьому його власний спосіб буття» [12, с. 202];

б) індекс – як відношення цілого і частини (в прикладах, які приводить Ч. Пірс, істотно відображена саме ця риса: «Я бачу чоловіка, який йде перевалюючись. Ця можлива вказівка на те, що він моряк. Я бачу людину з кривими ногами у бриджах, гетрах і жакеті. Усе це є можливими вказівками на те, що вона жокей або щось в цьому роді. Сонячний або настінний годинник вказує час дня. Геометри відмічають буквами різні частини своїх діаграм, а потім використовують їх для того, щоб означати ці частини. Схожим чином букви використовуються юристами і іншими. Так, ми можемо сказати: якщо А і В одружені один на одному і С їхня дитина, тоді як D є братом А, то D є дядьком С. Тут А, В, С і D виконують роль відносних займенників, але вони зручніші, оскільки не вимагають ніякої спеціальної сполучуваності слів. Стук в двері є індекс. Все, що фокусує нашу увагу, є індекс. Все, що лякає нас, є індекс, оскільки воно відмічає з'єднання двох частин досвіду. Так, жакливий удар грому вказує на те, що сталося щось дуже значне, хоча ми можемо і не знати з точністю, що це було. Але від нього [удару] можна чекати, що він зв'яжеться з якимсь іншим досвідом» [12, с. 206];

в) символ – це знакове відношення, тобто відношення, яке розуміється і трактується саме як знакове, інакше кажучи, з семіотичною

інтенцією: «Знак, який конститується як знак тільки або в основному завдяки тому факту, що він використовується і розуміється як такий, неважливо, чи є відповідна звичка природною або конвенціональною, і безвідносно тих мотивів, які спочатку визначили його вибір» [12, с. 221]. І в цьому сенсі в символічному відношенні може бути представлені як відношення цілого і цілого, так і відношення цілого і частини, проте дані не як аппрезентаційні відношення, а саме як сигніфікативні відношення, де означування розділяється на означник і означуване. Символи у Ч. Пірса – це індекси і ікони, які усвідомлено використовуються і розуміються як знаки.

На наш погляд, термінологічно коректно буде означити структури, які моделюють значення, розглянуті нами крізь призму метафори і метонімії, як іконічно-генеративну моделюючу структуру значення та індексально-генеративну моделюючу структуру значення. Або, простіше – як іконічну модель та індексальну модель. Значення ж постає як аппрезентаційне співвідношення структур досвіду, яке може утворюватися способами, які знаходяться в континуумі між іконічною та індексальною моделями смислоутворення, наприклад, такими способами, як алегорія, персоніфікація, художній образ, емблема, тип, копія, поняття, судження, умовивід, висновок, доказ, абстракція, аналогія, іронія, синекдоха, літота, катахреза, перифраза, анафора, клімакс, антиклімакс тощо). Ці знакові структури як аппрезентаційні пари можуть вступати в співвідношення з іншими аппрезентаційними парами, де одна з пар виступатиме в якості аппрезентативного, а інша – аппрезентованого. Крім цього, вони можуть взаємодіяти і з окремими структурами досвіду, які по відношенню до них будуть або аппрезентованими, або аппрезентативними, внаслідок чого утворюються нові системи означування, ще більше ускладнені комплекси значень, які взаємодіють з іншими комплексами значень. Саме таким чином слово «яблуко» є не лише знаком реального яблука, але і символом яблука з едемського саду і супутньої йому семантики гріхопадіння. При цьому і саме реальне яблуко може бути таким символом, будучи вже не лише частиною аппрезентації, але і сигніфікації.

***Семіотика мема. Значення і наслідування, мімезис і семіозис,
мемграми і мемплекси***

Проблема значення у своєму практичному аспекті пов'язана з проблемою стабільності і універсальності значення, тобто, з питанням, яким чином різні люди з різним досвідом можуть використати одне і теж значення однаковим способом і з однаковим результатом? Ще раз вкажемо, що йдеться про означування як комплекс значень, отже, варіації значень і, як наслідок, варіації способів використання значень і варіації результатів цього використання, які при усіх своїх відмінностях все ж залишаються в межах одного набору, класу, множини тощо.

Відповідь на поставлене питання в психології, антропології, соціології і культурології пов'язана з темою, що охоплюється рядом феноменів, а саме – феноменами навчання, навчання, наслідування, відтворення, повторення, імітації, копіювання, ритуалів, обрядів тощо. Те або інше співвідношення планів вираження і планів змісту аппрезентації утворюється як еквівалентний зв'язок в результаті того або іншого досвіду, отриманого за допомогою тієї або іншої діяльності. І закріплення цієї еквівалентності відбувається за допомогою повторення цього досвіду і діяльності, а передача цієї еквівалентності відбувається за допомогою навчання цьому досвіду, відтворення цієї діяльності, імітування практичної дії, в результаті якої виник і підтримується цей зв'язок, – інакше кажучи, за допомогою наслідування, міметичної дії, в найширшому сенсі – *мімезису*.

Наслідування як фундамент людської діяльності розглядали ще в античності Демокрит, Платон і Арістотель (останній і заклав основи теорії мімезису), проте в сучасних уявленнях мімезис пов'язаний в першу чергу з естетичною теорією, а не з теорією діяльності. Тут ми у черговий раз стикаємося з ситуацією, коли багато феноменів, які мають загальносоціальну і загальнокультурну значущість, вивчалися у рамках естетики як науки про мистецтво і чуттєву форму пізнання, у межах якої і були виявлені їхні основні характеристики. Відносно значення, наприклад, це вже розглянуті феномени метафори і метонімії. Зрозуміло, ця ситуація склалася в результаті тривалої метафізичної традиції, яка виводила на перший план пізнання і супутню йому онтологію, де розум і розумна діяльність як діяльність гносеологічна виводилися на перший план, а почуття і чуттєва діяльність оголошувалася підлеглими раціональності або навіть вступаючими з нею в конфлікт. Проте, саме у рамках класичної естетики чуттєвість вивчалася не лише як матеріал для пізнання, але і як форма особливого знання, яка визначалася як художнє знання (так звана «правда мистецтва»), представлене в категорії краси і виражене в образах мистецтва.

Некласична естетика розширила це розуміння на усі естетичні категорії (піднесеного, потворного, трагічного тощо), використовуючи замість поняття прекрасного категорію естетичного, а посткласична естетика звернулася до аналізу не лише мистецтва і художнього досвіду крізь призму естетичного, але і до розгляду інших культурних феноменів (політики, науки, релігії, міфу, мови, моди тощо), міркуючи вже про транс-естетичне як основу людського досвіду і діяльності. Основи такого підходу можна зустріти вже у І. Канта, який в «Критиці здатності судження» перейшов від суб'єктивної естетичної здатності судження до об'єктивної телеологічної, крізь яку можна охарактеризувати увесь універсум людської культури, що, в принципі, зробив Е. Кассирер у своїй фундаментальній «Філософії символічних форм».

Поняття мімезису, на наш погляд, дозволяє відійти від часткової естетичної проблематики до загальнішої семіологічної, зберігши при цьому як виявлені естетикою характеристики міметичної дії, так і доповнивши їх соціокультурними. Втім, стверджувати, що феномен мімезису не був помічений соціо-культурологічною думкою було б в корені невірною. Так, наприклад, П. Бергер і Т. Лукман вказують: «Всяка людська діяльність піддається габітуалізації (тобто озвичайненню). Будь-яка дія, яка часто повторюється, стає зразком, згодом воно може бути відтворене з економією зусиль і ipso facto усвідомлена як зразок його виконавцем. Крім того, габітуалізація означає, що дана дія може бути знову здійснена в майбутньому тим же самим чином і з тим же практичним зусиллям. Це стосується діяльності як в соціальній сфері, так і поза нею» [2, с. 89-90].

Феноменологічно орієнтований аналіз мімезису проводить К. Вульф, який прямо стверджує: «Навчаються соціальній дії міметично. При цьому встановлюються стосунки з іншими людьми і їхніми діями. Людина бачить їхні вчинки і пов'язана з ними за допомогою соціального контексту. Вона дізнається на власному досвіді, як люди інсценують і представляють свої дії, бере участь в їхніх діях, пізнає мету і сенс, тип і манеру їхньої поведінки, а також зв'язаність цієї поведінки з контекстом. Людина зачеплена їхніми вчинками, бере участь або ж не бере участь, а тільки сприймає те, що відбувається. У міметичних процесах встановлюється зв'язок з іншим світом. Він часто ґрунтований на подібності, наприклад на подібності причини, дійової особи або соціальної ситуації. Але важлива не подібність, а створення зв'язку з іншим світом. Якщо соціальна дія пов'язана з попередньою і проводиться по подібності з нею, то виникає бажання зробити щось так само, як люди, що соціально діють, і тим самим уподібнитися ним» [4, с. 14]. Міметичні дії, втім, не розглядаються К. Вульфом виключно як дії, які точно відтворюють зразки. Він стверджує, що міметичну дію виконавцем вноситься щось своє, мімезис відбувається з індивідуальними відмінностями, оскільки відрізняються ті, хто копіюють міметичний зразок. У мімезисі, таким чином, одночасно конститується і загальне, і різне – як внаслідок дериватів, так і внаслідок інновацій.

У рамках нашого аналізу вкажемо, що міметичний акт – це, власне кажучи, акт, який встановлює і підтримує загальні структури значення за допомогою наслідуючої (що повторює, відтворює) дії як індивідуально, так і надіндивідуально. Структура значення, виражена у дії (наприклад, вчений вводить в статті новий термін, іменуючи з його допомогою певне явище), не стане універсально-стабільною, якщо її не відтворять в інших подібних діях (інші вчені не стануть використовувати термін), хоча для того, хто повторює цю дію, значення стабілізується (сам вчений використовуватиме термін в нових статтях).

За допомогою мімезису досягається стабілізація значення (варіації комплексу формують його інваріант) і його універсализація (інваріант відтворюється різними суб'єктами однаково). І тут важливу роль відіграє семіозис – процес функціонування знаку. Семіозис ґрунтується на мімезисі, як сигніфікація ґрунтується на аппрезентації, що, у свою чергу, і дозволяє мімезису ґрунтуватися на семіозисі, інакше кажучи – отримувати зразки для наслідування не з посереднього досвіду, а з опосередкованих семіотичних систем. Оскільки наслідування дії враховує отримання ефекту, властивого цій дії, то в мімезисі вже відбувається розрізнення дії і ефекту дії по принципу розрізнення плану вираження і плану змісту, де дія відноситься до плану вираження, а ефект – до плану змісту. Цей план змісту може бути виражений через інші елементи, сигніфікативні. Так наприклад, включити планшет можна, спостерігаючи, як його включає інша людина, або ж наслідуючи інструкції, тобто, використовуючи знакову структуру.

І саме тут ми можемо вказати на основну функцію знаку як елементу соціокультурної діяльності, як елементу формування і регуляції людського досвіду і діяльності. Ця функція – трансформація суб'єктивних значень в інтерсуб'єктивні, перетворення індивідуальних аппрезентаційних зв'язків в надіндивідуальні сигніфікативні еквівалентності. Через цю трансформацію структури досвіду як значення тих або інших феноменів (речей, подій, процесів тощо) стають значенням знаків і транслуються в часі і просторі, знову перетворюючись на структури досвіду. Цю можливість знаки мають в наслідок міметичного характеру людської діяльності. По суті, кожна знакова система у своїй основі це міметична система, а кожен знак у своїй основі це міметичний знак, або, кажучи сучаснішою термінологією – мем.

Ідея про те, що процеси наслідування лежать в основі формування і розвитку знакових систем, висловлювалася і у рамках класичної семіотики. Ю. Лотман вибудовує наступну історичну типологію текстів (повідомлень), спираючись на їхнє відтворення в ритуальних формах [10, с. 131–132]:

1) перетворення первинного висловлювання природною мовою в ритуалізовану формулу, в текст першого порядку;

2) з'єднання ритуалізованих формул в текст другого порядку, у багатоструктурну композицію з розташованими на одному ієрархічному рівні підтекстах та різних знакових системах, які взаємно не виводяться одна з одної (наприклад, словесна формула і ритуальний жест в одному обряді);

3) поява текстів третього порядку, в яких різноструктурні підтексти перекладаються однією мовою і відбувається моноструктуризація багатоструктурної композиції, спрямована в динаміці розвитку як на підвищення цілісності і іманентної замкнутості цього виду текстів, так і на збільшення їхньої внутрішньої семіотичної

неоднорідності (наприклад, знаковою системою танцю передаються і жести, і слова, і крики, і дії, і емоції). Такі тексти, по Ю. Лотману, є художніми, і саме через їхню взаємодію з текстами перших двох порядків визначається подальша семіотична динаміка культури.

Розвиток знакових систем як результат взаємодії різних ритуалізованих (тобто таких, що відтворюються в повторюваних формах) семіозисів в знаковому просторі культурної діяльності підкреслює міметичну основу виникнення і функціонування знакових систем. Проте, на відміну від міметики, висхідної до ідей, викладених Р. Докінзом в роботі «Егоїстичний ген» [19, с. 189–201], ми не прагнемо розуміти меми як імітативні елементи культури, що копіюють самі себе і при цьому незалежні від людського досвіду і діяльності.

Уподібнюючи передачу культурної спадщини генетичній, Р. Докінз прирівнює мем як одиницю культурної інформації до гена як одиниці генетичної інформації, проте при цьому навряд чи ним самим усвідомлюється, що таке уподібнення стало можливе лише тому, що до цього гени і їхні комбінації були розглянуті як мова, система комунікації, спосіб передання змісту, тобто, по аналогії з соціокультурним феноменом. Зрозуміло, що побачити після цього схожість генетичних одиниць як інформаційних феноменів з культурними одиницями як інформаційними феноменами, нескладно – оскільки не культурні одиниці тут розуміються по аналогії з генетичними одиницями, а культурні одиниці по аналогії з генетичними одиницями, зрозумілими по аналогії з культурними одиницями, – які до того вже давно розумілися як одиниці наслідування і відтворення.

Мелодії, модні ідеї, слівця і вирази, способи варіння юшки або спорудження арок – усі ці приклади мемів, приведені Р. Докінзом, є якраз прикладами міметичних знакових структур, іншими словами – прикладами структур культури. Проте ці структури Р. Докінз інтерпретує як біологічні системи, як живі істоти, паразити, віруси, які існують за рахунок носія. При цьому питання виникнення цих структур ігнорується, до уваги береться тільки реплікація мемів, а самі меми, можливо, виникають в ході якихось мутацій, як, наприклад, ідея Бога, поширення якої в індивідуальних мізках Р. Докінз пояснює психологічною привабливістю. Проте саме в цьому і криється слабкість концепції мемів, представлені в міметиці. Усі приклади мемів у Р. Докінза об'єднує одне – в усіх цих знакових структур є автор. Мелодія, крилаті вирази, наукові ідеї, схема арки – усі вони породжені тим або іншим суб'єктом. Інакше кажучи, незалежні від людини одиниці культурної інформації створені людиною – це протиріччя свідомо ігнорується автором теорії мемів і його послідовниками, які намагаються повернути нас в античні часи, коли боги посилали ідеї в голови людей, люди або споглядали незалежні від них ейдоси, або пригадували, як споглядали їх в потойбічному житті, а ейдоси управляли їхнім життям. Наприклад, С. Блекмор прямо

стверджує: «мемплекси, що добилися успіху, не були кимось навмисно розроблені, але створені в процесі міметичного відбору» [3]. При цьому на роботі «Егоїстичний ген», яка набула популярності, все ж знаходиться ім'я Р. Докінза, а не напис «Мемплекс, що досяг успіху».

Проте, ця робота знову звернула увагу на зв'язок культурних процесів з міметичними. Інша справа, що нехтуючи семіотичним характером культурних процесів, який пов'язаний з людською діяльністю, зрозуміти суть мемів як одиниць культурної інформації неможливо. Можна скільки завгодно міркувати, що меми це егоїсти і копіюються незалежно від нашого бажання, що ми лише копіювальні машини для мемів, що треба зрозуміти, як меми виживають і копіюються – проте варто поставити питання про походження мемів, про джерело механізму мемів і їхнього функціонування, як біологізаторська інтерпретації знакових структур дає збій. Відносно генів таким джерелом можна вважати первинний «бульйон» життя, але називати таким «бульйоном» для мемів людську культуру і ігнорувати при цьому людину як невід'ємну частину людської культури – все одно що говорити, що в шахті вугілля добуває себе саме і саме ж відправляє себе в піч, а людина простий переносник вугілля.

Зрозуміло, можна уникнути протиріччя, якщо використовувати підхід, згідно з яким мем – це знакова одиниця імітаційного семіозису, або, інакше кажучи, – соціокультурний елемент мімезису. Знак має на увазі означування, а означування має на увазі досвід і діяльність. Мем без означування (навіть якщо використати приклади Р. Докінза) – що не більше ніж означник з диференційним значенням, елемент плану вираження, позбавлений еквівалентному зв'язку з планом змісту. Поза зв'язком з іншими мемами і поза зв'язком з контекстом мімезису такий мем це просто порожній знак. За термінологією Ч. Пірса, перед нами просто репрезентант, позбавлений об'єкту і інтерпретанта, який може синтактично взаємодіяти з іншими репрезентантами, але не має ні семантичних, ні прагматичних властивостей. Проте такий репрезентант – не більше ніж абстракція, вирвана з конкретних відношень і зв'язків елемент.

Отже, використовуючи термін «мем», ми повинні розуміти, що говоримо про міметичну знакову структуру. Власне, ми відразу вказали, що в своїй основі будь-який знак – мем. Проте це не означає, що будь-який знак є мемом, а будь-яка знакова система – міметична як така. Так, наприклад, М. Лотман вказує: «Художній текст, хоча і включає окремі міметичні компоненти, являється, в першу чергу, не міметичним, а моделюючим утворенням. Художній текст не відображає, а творить свою реальність» [9, с. 38]. В даному випадку, дослідник спирається на уявлення про художній текст, яке ми описали вище, і протиставляє міметичні принципи моделюючим: «З точки зору міметичного підходу, текст породжується позатекстовою реальністю, тоді як для моделюючого

підходу текст сам породжує свою позатекстову реальність» [там само]. Проте це протиставлення, на наш погляд, не є ні протиріччям, ні протилежністю, а, швидше, супідрядністю. З точки зору тартуської семіотичної школи, міметичні елементи – це модельовані елементи, які підпорядковані моделюючим елементам. Проте міметичний акт – це процес, в якому наявні і моделюючі, і модельовані елементи, тобто, і зразок для наслідування, і наслідувальні екземпляри. Власне, обидві ситуації, коли позатекстова реальність є моделлю для тексту і коли текст є моделлю для позатекстової реальності, можна позначити як міметичні, особливо якщо розуміти мімесис не як пасивний акт, а як активний процес. Проте відмінність між першим і другим випадком все ж важливо зафіксувати, оскільки відмінність між ними – це відмінність між видами мімесису і мемів, що їм відповідають, відмінність в градації міметичності знакових систем.

Для опису цих відмінностей ми скористаємося концепцією П. Рикера. Досліджуючи структуру твору мистецтва і спираючись на концепцію мімесису у Арістотеля, французький філософ виділяє три шари, завдяки яким художній твір здатний відтворювати і передавати культурний досвід – префігурацію (мімесис-I), конфігурацію (мімесис-II) і рефігурацію (мімесис-III). Кожен з цих шарів відповідає за те, як твір мистецтва впливає на людину і змінює її звичайний досвід, вбудовувавши в культурну традицію. Префігурація визначає наявність в творі структур передрозуміння, референцій до життєвого світу, повсякденної реальності, це «відсилання до буденного передрозуміння, яке ми маємо про сферу дії» [14, с. 9]. Конфігурація відповідає за вигаданий зміст твору, ту систематизовану і впорядковану історію, яка представляє навколишній світ або ж порядок певних подій як єдине ціле, що має сенс, це «входження в царство поетичної вигадки» [там само]. Рефігурація створює структури, завдяки яким ця віртуальна історія стає частиною повсякденного досвіду і міняє його, це «нова конфігурація передрозумілої сфери дії за допомогою вигадки» [там само].

На наш погляд, ці три шари можна знайти не лише в художніх творах, але і у будь-якому тексті культури – від релігійних і політичних до наукових і філософських (під текстом ми розуміємо організовану за правилами певної знакової системи сукупність знаків, які утворюють завершений репертуар повідомлень). По суті, кожен з цих шарів є міметичним, оскільки відповідає за відтворення структур значення, які регулюють і визначають досвід і діяльність людини, і в першу чергу вони представлені в досвіді як умови відтворення цих структур. Базовою умовою є процес мімесису, проте ці шари відповідають за різні його порядки і, відповідно, різні порядки мемів, функціонуючих в цих шарах і використовуваних для конструювання значень. Ці порядки ми визначимо, як мемграми – знакові зв'язки, що визначають відтворення значень одним і тим же чином, тобто, практично, спрямовані на

бієктивну відповідність серій означників серіям означуваних (у реальному досвіді і діяльності, ясна річ, ці зв'язки швидше схожі на сур'єктивні і ін'єктивні відповідності).

Ми розрізнятимемо префігуративну, конфігуративну і реконфігуративну мемграми як сигніфікативні структури досвіду і діяльності, кожна з яких відповідає за відтворення певних порядків значень в досвіді, і в наслідок цього утворює префігуративні, конфігуративні і реконфігуративні меми як свої знакові одиниці.

Єдність трьох порядків описаних нами мемграм називатимемо мемплексом – системою мемів і їхніх відношень, що утворюють картину світу, яка зберігається навіть тоді, коли зникає позатекстова реальність цього мемплексу (наприклад, давньогрецька повсякденність), проте зберігаються його тексти (культурні артефакти Древньої Греції), в яких як і раніше представлені його мемграми. Основна функція мемплексу – зробити так, щоб картина світу сприймалася не як картина, а як сам світ, як сама безпосередня реальність. Виходячи з цього, мемграми можна описати таким чином:

1) префігураційна мемграма – те, що зв'язує мемплекс з повсякденним світом, з схемами-моделями (фреймами), засоби, які зв'язують знаки мемплекса з реальністю і відтворюють значення природної установки свідомості.

2) конфігураційна мемграма – те, що мемплекс впроваджує у вигляді ідей, смислів, цінностей, ідеологем, міфологем тощо в повсякденний світ, основний зміст знаків мемплекса, засоби, спрямовані на тлумачення реальності.

3) рефігураційна мемграма – те, яким чином мемплекс впроваджується в повсякденний світ, естетичні і епістемічні конфігурації знаків мемплексу, семіотика тотожності і семіотика протиставлення, засоби, за допомогою яких репрезентується представлена реальність.

Окупована реальність. Субститутивний і редуکتивний мемплекси

На основі аналізу мемів як семіотичних міметичних структур ми представили мемплекс як визначену трьома типами сигніфікативних порядків модель світу (картину світу), яка конститує суб'єктивні та інтерсуб'єктивні структури знаків і значень в єдиній системній цілісності соціокультурного світу.

Розглянуті нами раніше моделі значення в цій цілісності функціонують в різноманітності складних взаємодій між різними системами і підсистемами, текстами і контекстами, оскільки як іконічна, так і індексальна модель смислоутворення діють на рівні кожної мемграми, і породжені ними конкретні структури значення вступають в знакові взаємодії на основі тих же принципів утворення значень. Так, наприклад, «Чорний квадрат» як художній образ відноситься до знакової системи супрематизму і є в першу чергу символом, відтворюючим

художню систему. Проте іконічно «Чорний квадрат» може бути представлений і як метафора космосу, народженого з хаосу, тобто, у вигляді символу, відтворюючого міфічну систему символічного порядку (див.: [6]). Також «Чорний квадрат» може бути розглянутий просто як зображення чорного квадрата, що не має художньої цінності, оскільки кожен може намалювати чорний квадрат – це індексальне означування картини, де лише одна її частина (образотворча) вступає у відносини з нашим досвідом, і тільки на її основі визначається значення картини.

Йдеться про те, що структури значення і знакові структури можуть вступати в різні взаємовідносини, і при цьому ці взаємовідносини можуть відтворювати значення не релевантним чином, як сформовані раз і назавжди адекватні еквівалентності між планом змісту і планом виразу, що репрезентують об'єктивні закономірності і принципи діяльності і реальності, а навіть навпаки – іррелевантним, що не відноситься до реального стану справ.

Нам відомо, що міфічні уявлення в традиційних суспільствах моделювали соціокультурну реальність індивіда від щонайменших дій в повсякденності до загальнодержавних церемоніалів. Міфомемплекс пояснював і описував усі практичні і соціальні стосунки, представляючи кожную річ, кожную подію, кожную людину як повторення міфічної першоречі, міфічної першоподії, міфічної першолюдини. Проте, незважаючи на таку тотальність, міфомемплекс все ж не зміг встояти перед культурними змінами, породженими соціальною динамікою, саме тому, що незважаючи на загальність і всеосяжність міфічних значень, вони вступали в конфлікт з неохоплюваною ними реальністю, навіть незважаючи на безліч опосередкованих знакових структур. Так, наприклад, геоцентрична модель сонячної системи Птолемея використовувала більше двохсот епіциклів і корегувальний еквант для обліку спостережуваної нерегулярності в русі планет, і при цій складності в ній все одно залишалися протиріччя.

Тому, говорячи про мемплекси, слід враховувати цей момент функціонування мемів і відтворення тих або інших значень, а саме – значення, що відтворюються в комплексах і послідовностях мемів, можуть не відповідати реальному стану справ. Проте, і це теж важливо, вони можуть і відповідати, як, наприклад, Марс як алхімічний символ вказував на зв'язок заліза і крові. Інша річ, коли стан справ, що змінився, вже не відповідає мемплексу, який відтворював значення цього стану – у такому разі носії мемплекса або прагнуть повернути цей стан справ, вважаючи цю зміну спотворенням, яке треба виправити, або відбувається трансформація усього мемплексу і створення нового, який відповідає стану справ, за допомогою рекомбінацій і мутацій мемів і їхнього транспонування з однієї знакової системи в іншу для створення нових значень.

Мемплекс першого типу (або іррелевантний мемплекс) буде схожий з геоцентричною моделлю Птолемея – безліч ускладнених знакових елементів і їхніх взаємовідносин, які, незважаючи на ряд збігів з реальністю, цю реальність спотворюватимуть, внаслідок невідповідності мемплекса реальності. По суті, іррелевантний мемплекс творить гіперреальність, де меми є симулякрами, оскільки текстова реальність не відповідає позатекстової реальності, але намагається моделювати її.

В протилежність цьому, в мемплексі другого типу (або релевантному мемплексі) знакові конфігурації конструюють систему вираження реальних зв'язків і відношень. Це відбувається або в результаті накопичених змін в суспільній практиці, яка на основі реальних відношень спрямована на вирішення сформованих протиріч, або в результаті сформованої культурної традиції, в якій інноваційні моделі семіотики протиставлення цінніші за імітативні моделі семіотики тотожності або нарівні з ними. Науковий мемплекс є найбільш яскравим прикладом релевантного мемплексу. Проте варто розуміти, що навіть в релевантному мемплексі можуть бути присутні елементи іррелевантності – оскільки знаки, що входять до його складу, як абстрактні, так і конкретні, часто можуть бути наслідком конвенціональних і випадкових селекцій, котрі можуть привести як до реальних референцій, так і до ірреальних.

Далі ми хочемо показати, що інформаційний вплив на окупованих територіях заснований на іррелевантних мемплексах, які і створюють знакові системи, котрі функціонують таким чином, що створювані ними значення дозволяють описувати і охарактеризувати навколишню дійсність як деяку значущу цілісність, – навіть якщо ця значуща цілісність не відповідає реальній цілісності і підміняє її.

Ці іррелевантні мемплекси, на наш погляд, поділяються на два типи мемплексів – субститутивний і редуکتивний. У основі кожного з цих мемплексів знаходиться один із способів утворення значення, а саме:

а) по перевазі іконічне означування в субститутивному мемплексі – коли іррелевантний мемплекс створюється за допомогою відтворення знакових структур, які відносяться до мемплексу, який втратив актуальність, і ці міметичні знаки формують квазі-сміслову схожість між феноменами актуальної реальності і феноменами анахронічної реальності таким чином, що феномени актуальної реальності розуміються через феномени анахронічної реальності, відтвореної в знаках іррелевантного мемплексу;

б) по перевазі індексальне означування в редуکتивному мемплексі – коли іррелевантний мемплекс створюється за допомогою відтворення знакових структур, які відносяться до реального стану справ, проте для означування цього стану в якості релевантних елементів сигніфікації з'являється лише частина феноменів, а інші феномени елімінуються із

структури значення. Таким чином, замість актуальної реальності в субститутивному мемплексі фігурує дефектна реальність, а знаки, що представляють її, для повноти мемплекса доповнюються іррелевантними мемами, або повністю імагінативними (найбільш яскравий приклад – мем «розіпнутий хлопчик»), або запозиченими з субститутивного мемплексу. У свою чергу, субститутивний мемплекс використовує знаки редуکتивного мемплекса для власної повноти).

Особливо треба підкреслити, що іррелевантні значення мемів, субститутивного і редуکتивного мемплексів не усвідомлюються в якості таких, оскільки принцип їхнього утворення той же, що і у релевантних значень – іконічний або індексальний. Саме внаслідок цього субститутивні і редуکتивні меми виступають для носіїв іррелевантного мемплексу як природні знакові структури у рамках модельованої ними гіперреальності, а не як симулякри.

Хоча іррелевантний мемплекс, який окупував реальність жителів частини Донецької і Луганської областей (буде правильно все ж вказати, що не лише їх, але і групи жителів іншої України), – цілком штучне утворення, свідомо сконструйоване з метою створити фальсифіковану картину світу. Журналісти «Реальної газети» в матеріалі «Завтрашні новини «ЛНР» описали темники, по яких працюють сепаратистські мас-медіа, відтворюючи регулярно через одних і тих же «експертів» пропагандистські набори повідомлень і текстів, що відносяться до пропагандистських мемів про ситуацію на окупованих територіях, в Україні і у світі [8]. Такий тип іррелевантного мемплексу можна позначити як фабрикативний (і, відповідно, виділяти фабрикативний субститутивний мемплекс і фабрикативний редуکتивний мемплекс).

Як приклад субститутивного мемплексу можна привести систему мемів, яку умовно можна позначити як «ВВВ» («Велика Вітчизняна війна»). Ці сигніфікативні утворення, які відносяться до відтворення значень мемплексу, що виник в періоду війни СРСР проти нацистської Німеччини. До них відносяться меми «фашисти», «фашизм», «нацисти», «нацизм», «нацисти із заходу», «наступ нацизму із заходу», «віроломний напад», «карателі», «оборона Сталінграду», «блокада Ленінграду», «відступати нікуди», «бандерівці» (і деріватна форма «бендерівці»), «дорога життя», «Донбас ніхто не ставив на коліна», «антифашистський рух», «священна війна» тощо. Цим мемам і їхнім конфігураційним поєднанням відповідають відповідні практики і ритуали, відтворюючі радянські архетипи героїв, ворогів, вищої сили в особі керівників з Москви тощо. Практично, в інформаційній війні проти України цей мемплекс є визначальний, ядерним.

Інший субститутивний мемплекс – «Протистояння США і Росії», в якому активно використовуються меми, що відносяться до епохи холодної війни і відтворюють значення боротьби наддержав за контроль

нам світом, в якому важливі тільки ці наддержави, а інші «учасники» протистояння лише маріонетки, які ні на що не впливають.

Як приклад міфомемплексу, використовуваного в інформаційній війні, можна привести систему мемів, яку можна назвати «Свята Русь», у якому можна виявити наступні значення:

а) міфічні значення «Русі-Росії» як єдиного простору сакрального космосу, оточеного інфернальними територіями хаосу, що являється «Не-Руссю» і намагається космос зруйнувати;

б) політично-імперіалістичні значення «Москва – третій Рим»;

в) релігійні значення деякої особливої «духовності», властивої жителям сакрального космосу (залежно від ситуації, цією духовністю стають або язичницькі, або православні погляди, або погляди, протилежні до поглядів носіїв інфернального хаосу, наприклад «на заході головне Закон, а у росіян головне – Дух»);

г) соціальні значення «общини» і «російського народу»;

д) ідеологічні значення, що об'єднують значення інших мемів в єдине ціле, наприклад, мем «Православ'я. Самодержавство. Народність».

Мемплекс «Свята Русь» активно використовувався для ідеологічного обґрунтування так званої «Новоросії», представляючи Україну як полеглу під натиском інфернального хаосу територію сакрального космосу і закликаючи носіїв «Святої Русі» вчинити практично міфічно-релігійне діяння – боротися з хаосом.

Треба відмітити, що субститутивні мемплекси, на відміну від редукованих мемплексів, є свого роду грандмемплексами, оскільки зачіпають великі теми і охоплюють безліч значень. Редуковані мемплекси завжди вужчі, пов'язані з менш широкою тематикою, прив'язані до миметичного відтворення значень конкретної ситуації. Більше того, як вже відзначалося, редуковані мемплекси часто є елементами системи субститутивних мемплексів – саме в силу характеру створюваних ними значень. Прикладами мемів редукованого мемплекса є наступні індексальні сигніфікати:

1) «український винишувач підло розбомбив ОДА ні з того ні з сього / внаслідок фашистської сутності київської хунти / намагаючись злякати жителів Луганська» – частина замість цілого, ігнорується атака на прикордонну заставу і реакція на цю атаку, а так само безліч суперечливих відомостей, наданих тими ж, хто форсував цей мем);

2) «розіпнутий хлопчик» – складний імагінативний мем, в якому представлені:

2а) симулятивна частина замість реального цілого, коли образ розіпнутого хлопчика із Слов'янська підміняє собою звільнений українськими силовиками Слов'янськ;

2б) симулятивна частина замість міфологічного цілого, коли образ розіпнутого хлопчика із Слов'янська використовується як відсилання на міфологічний образ розп'яття, привнесення до жертви безневинного

агнця, знищення сакрального порядку інфернальними силами – зв'язок з міфомемплексом «Свята Русь»;

2в) симулятивна частина замість архаїчного цілого, коли образ розіпнутого хлопчика із Слов'янська використовується як відсилання на реальні звірства в роки Другої світової війни – зв'язок з мемплексом «ВВВ».

3) «народне волевиявлення», «народне повстання», «народний губернатор», «народний референдум», «народ Донбасу» тощо – ціле замість частини, певні соціальні групи і угруповання підміняються «народом».

4) «жителі Новоросії», «народ Новоросії», «новороси» тощо – симулятивне ціле замість частини, фабрикативний мем, певні соціальні групи і угруповання підміняються «новоросами».

5) «луганчани» як «лнрчани» – складний редукативний мем, в якому представлені:

5а) частина замість частини, коли ту частину луганчан, яка підтримала «лнр», називають луганчанами;

5б) частина замість цілого, коли іменування «луганчани» використовується в значенні «які підтримали лнр», по відношенню до усіх луганчан.

Окрім вказаних прикладів, існує багато інших, які знайомі кожному, хто зіткнувся з інформаційною агресією і пропагандою, що супроводжують конфлікт на Донбасі. Нашим завданням було вказати типові приклади мемплексів, які через мас-медіа, соцмережі і просто чутки визначають картину світу на окупованих територіях. І ця картина світу, внаслідок своєї міметичної сутності, впливає і на форми досвіду, і діяльності, якщо і не цілком, то частково – оскільки жителям окупованих територій, що дотримуються проукраїнських позицій, доводиться відтворювати пропагандистські меми і говорити на тій мові, на якій говорять «офіційні» особи і представники «влади», щоб не викликати підозр і не зіткнутися з «правоохоронними органами». Така соціальна мімікрія не може не залишити свій слід на свідомості, хоч би внаслідок того, що меми, які відтворюються в актах мімезису, реалізуються природним способом – і тим самим в процесах постійного повторення починають здаватися природними.

Список використаної літератури

- 1. Барт Р.** Риторика образа [Текст] / Ролан Барт // Избранные работы: Семиотика: Поэтика; пер. с фр., сост., общ. ред. Г.К. Косикова. – М.: Прогресс, 1989 – С. 297-318. **2. Бергер П.** Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания [Текст] / П. Бергер, Т. Лукман; пер. Е. Руткевич. – М.: Медиум, 1995. – 323 с. **3. Блэкмор С.** Эволюция меметических машин [Электронный ресурс] / Блэкмор Сьюзан. – Режим доступа:

<http://www.susanblackmore.co.uk/Conferences/OntopsychRu.htm>. –
Название с экрана. **4. Вульф К.** К генезису социального. Мимезис, перформативность, ритуал [Текст] / К. Вульф; пер. с нем. Г. Хайдаровой. – СПб.: Интерсоцис, 2009. – 164 с. **5. Греймас А Ж.** Семиотика страстей. От состояния вещей к состоянию души [Текст] / А. Ж. Греймас, Ж. Фонтаний; пер. с фр. И. Г. Меркулова; предисл. К. Зильберберг. – М.: URSS. ЛКИ, 2007. – 334 с. **6. Дроник М. В.** Иконописные традиции в русском беспредметном искусстве первой половины XX века [Текст] / М. В. Дроник // В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии. – 2014. – № 42. – С. 98–112. **7. Еко У.** Ур-фашизм [Электронный ресурс] / У. Еко. – Режим доступа : <http://historians.in.ua/index.php/en/statti/525-umberto-eko-ur-fashyzm>. –
Назва с екрану. **8. Завтрашние новости «ЛНР»** (документ!) [Электронный ресурс] / Реальная газета. – Режим доступа : <http://realgazeta.com.ua/temniki-lnr>. – Название с экрана. **9. Лотман М.Ю.** К основаниям моделирующей поэтики [Текст] / М.Ю Лотман // Труды по русской и славянской филологии / под. ред. Л. Киселева. Тарту, 1996. – С. 36–50. **10. Лотман Ю. М.** Семиотика культуры и понятие текста [Текст] / Ю. М. Лотман // Избранные статьи в трёх томах. Том I. Статьи по семиотике и топологии культуры. – Талин : Александра, 1992 – С. 130-133. **11. Молчанов В. И.** Различение и опыт. Феноменология неагрессивного сознания [Текст] / В. И. Молчанов. – М. : Три квадрата, 2004. – 237 с. **12. Пирс Ч.С.** Икона, индекс, символ [Текст] / Ч.С. Пирс // Избранные философские произведения; пер. с англ. К. Голубович, К. Чухрукидзе. Т. Дмитриев. – М.: Логос, 2000. – С. 200–221. **13. Пирс Ч. С.** О знаках и категориях [Текст] / Ч. С. Пирс // Избранные философские произведения ; пер. с англ. К. Голубович, К. Чухрукидзе. Т. Дмитриев. – М. : Логос, 2000. – С. 162–175. **14. Рикер П.** Время и рассказ Т. 1. Интрига и исторический рассказ [Текст] / Рикер Поль; пер. с фр. Т. В. Славко. – М., СПб.: Университетская книга, 1998. – 313 с. **15. Соломоник А.** Очерк общей семиотики [Текст] / А. Соломоник. – Минск: МЕТ, 2009. – 191 с. **16. Шюц А.** Символ, реальность и общество [Текст] / А. Шюц // Избранное: Мир, святящийся смыслом / Пер. с нем. и англ., под ред. Н. М. Смирновой. – М.: РОССПЭН, 2004. – С. 456–530. **17. Эко У.** Отсутствующая структура. Введение в семиологию [Текст] / Умберто Эко; пер. с итал. В. Резник, А. Погоняйло. – СПб.: Symposium, 2004. – 544 с. **18. Якобсон Р.** Два аспекта языка и два типа афатических нарушений [Текст] / Р. Якобсон // Теория метафоры; под ред. Н. Д. Арутюновой. – М.: Прогресс, 1990. – с. 110–132. **19. Dawkins R.** The Selfish Gene (30th anniversary edition) [Text] / R. Dawkins. – Oxford : Oxford University Press, 2006. – 360 p. (XXI).

Полулях Ю. Ю. Мемплекси окупованої реальності

У статті аналізуються принципи породження значень у масовій свідомості на окупованих територіях Донбасу. На основі онтологічно-естетичного підходу до проблеми функціонування значень у рамках інформаційної війни розглянуто засади створення смислового світу, який функціонує у якості картини світу для свідомості. Використовуючи принципи структурно-семіотичного підходу та феноменології досвіду, виявлено що базовою структурою значення є еквівалентний зв'язок між означником і означуваним як елементами плану вираження і планами змісту знакової структури. Умовою значення є диференційна відмінність елементів, які у своїй взаємодії утворюють означник, означуване і способи їх зв'язку. Ця диференціація елементів і їх еквівалентні зв'язки можливі внаслідок природи досвіду, в якому різні структури можуть вступати у різноманітні аппрезентаційні відносини. Аппрезентація забезпечує сигніфікацію, яка визначає функціонування знаків в суспільстві як надіндивідуальних структур значення. Ці структури значення можуть утворюватися двома основними способами – іконічно та індексально. Іконічна модель створює значення за принципом метафоричного означення. Індексальна модель створює значення за принципом метонімічного означення. Іконічні та індексальні способи утворення значень для людини є природними внаслідок аппрезентаційно-сигніфікативного характеру її досвіду і діяльності. Створення, поширення і функціонування структур значення регулюється принципами міметичного моделювання (мімезису), яке визначає характер знаків як мемів. Сукупності мемів утворюють мемплекси – семіотичні картини світу.

Розглянуті два основні типи мемплексу – релевантний, який відповідає реальності, і іррелевантний, який не відповідає реальності. На прикладах продемонстровано функціонування в масовій свідомості на окупованих територіях іконічних та індексальних значень іррелевантних мемплексів. Іконічна модель значення створює субститутивні форми іррелевантного мемплексу, які замість реальних значень використовують анахронічні значення. Індексальна модель значення створює редуktivні форми іррелевантного мемплексу, які замість реальних значень використовує спотворені значення. Загальним для цих мемплексів є фабрикативний характер переважної кількості структур значення.

Ключові слова: аппрезентація, досвід, знак, значення, ікон, індекс, мем, мемплекс, мімезис.

Полулях Ю. Ю. Мемплексы оккупированной реальности.

В статье анализируются принципы порождения значений в массовом сознании на оккупированных территориях Донбасса. На основе онтологически-эстетического подхода к проблеме функционирования значений в рамках информационной войны рассмотрены основания

создания смыслового мира, который функционирует в качестве картины мира для сознания. Используя принципы структурно-семиотического подхода и феноменологии опыта, выявлено, что базовой структурой значения является эквивалентная связь между означающим и означаемым как элементами плана выражения и планами содержания. Условием значения является дифференциальное различие элементов, которые в своем взаимодействии образуют означающее, означаемое и способы их связи. Эти дифференциации элементов и их эквивалентные связи возможны вследствие природы опыта, в котором различные структуры опыта могут вступать в разнообразие аппрезентационные отношения. Аппрезентация обеспечивает сигнификацию, которая определяет функционирование знаков в обществе как надындивидуальных структур значения. Эти структуры значения могут образовываться двумя основными способами – иконически и индексально. Иконическая модель создает значения по принципу метафорического обозначения. Индексальная модель создает значения по принципу метонимического обозначения. Иконические и индексальные способы образования значений для человека являются естественными вследствие аппрезентационно-сигнификативного характера его опыта и деятельности. Создание, распространение и функционирование структур значения регулируется принципами миметического моделирования (мимезиса), которое определяет характер знаков как мемов. Совокупности мемов образуют мемплексы – семиотические картины мира.

Рассмотрены два основных типа мемплекса – релевантный, который соответствует реальности, и иррелевантный, который не соответствует реальности. На ряде примеров продемонстрировано функционирование в массовом сознании на оккупированных территориях иконических и индексальных значений иррелевантных мемплексов. Иконическая модель значения создает субститутивные формы иррелевантного мемплекса, которые вместо реальных значений используют анахронические значения. Индексальная модель значения создает редуктивные формы иррелевантного мемплекса, которые вместо реальных значений используют искаженные значения. Общим для этих мемплексов является фабрикативный характер подавляющего количества структур значения.

Ключевые слова: аппрезентация, знак, значение, икон, индекс, мем, мемплекс, мимезис, опыт.

Polulyakh J.J. Memplexes of occupied reality.

The article analyzes principles of generation of values in the mass consciousness on the occupied territories of Donbass. On the basis of ontological-aesthetic approach to the problem of the functioning of the values in the information war author considered the base of the creation of the world

of sense, which functions as a picture of the world for one's consciousness. Using the principles of structural and semiotic approaches and experience phenomenology, it was revealed that the basic structure of the value is equivalent connection between the signifier and the signified as the elements of expression and content plans. The condition of value is the difference between differential elements, which in their interaction constitute signifier, signified and means of their communication. These elements differentiation and their equivalent connections are possible due to the nature of an experiment where various structures may experience various appresentational relationships. Appresentation provides signification, which determines functioning of the symbols in the society as a supra-individual structures of meaning. These structures of meaning can be formed by two main ways - iconically and indexically. Iconic model creates meanings on the basis of the metaphorical symbol. Indexical model creates meanings on the principle of metonymic designations. Iconic and indexical methods of meanings formation for a human are natural consequences of appresentational and significative character of one's experiences and activities. Creation, spread and functioning of structures of meaning regulated by the principles of mimetic modeling (mimesis), which determines the character of the signs as memes. Aggregates of memes form memeplexes - semiotic picture of the world.

We considered two basic types of memeplexes – relevant, the one which matches reality, and irrelevant, the one, which does not. Several examples demonstrate presence of iconic and indexical meanings of the irrelevant memeplexes in the mass consciousness on the occupied territories. Iconic model creates substitutive form of irrelevant memeplexes, which use anachronistic values instead of the actual ones. Indexical model creates reductive forms of irrelevant memeplexes that use distorted meanings instead of the real ones. Fabricative nature of the vast number of structures of meanings is common to these memeplexes.

Keywords: appresentation, sign, meaning, icons, index, meme, memeplex, mimesis experience.

Стаття надійшла до редакції 11.05.2016 р.

Прийнято до друку 23.05.2016 р.

Рецензент – д. соц. н., професор

Кононов І. Ф.